

**D E   W E S P E N   E N   M I E R E N
V A N   N E D E R L A N D**

(H Y M E N O P T E R A :   A C U L E A T A)

NEDERLANDSE FAUNA 6

DE WESPEN EN MIEREN VAN NEDERLAND

(HYMENOPTERA: ACULEATA)

T.M.J. PEETERS

C. VAN ACHTERBERG

W.R.B. HEITMANS

W.F. KLEIN

V. LEFEBER

A.J. VAN LOON

A.A. MABELIS

H. NIEUWENHUIJSEN

M. REEMER

J. DE ROND

J. SMIT

H.H.W. VELTHUIS

ONDER REDACTIE VAN

M. REEMER

A.J. VAN LOON

T.M.J. PEETERS

NATIONAAL NATUURHISTORISCH MUSEUM NATURALIS

KNNV UITGEVERIJ

EUROPEAN INVERTEBRATE SURVEY - NEDERLAND

2004

Nederlandse Fauna, deel 6

De serie Nederlandse Fauna wordt uitgegeven door:
Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, Leiden
KNNV Uitgeverij, Utrecht
European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden

Uitgever

J. Krikken (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

Eindredactie

A.J. de Winter (serieredacteur) (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

Grafische vormgeving

F.J.A. Driessen (omslag, schutblad, basisontwerp serie)
(Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

Opmaak en dtp

N. Korenhof (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

Tekeningen

S.B. Blankevoort, E.-J. Bosch, W. Gertenaar, I.M. van Noordwijk (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis) & J. de Rond

Productiecoördinatie

F.L. Mooij (Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis)

ISSN 1386-3762 (serie Nederlandse Fauna)

ISBN 90-5011-174-2

NUGI 823

Foto omslag: goudwesp (*Hedychrum gerstaeckeri*)
(foto Ad Brouwers)

Adres auteurs:
p/a EIS-Nederland
Postbus 9517
2300 RA Leiden
eis@naturalis.nnm.nl

© Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij, European Invertebrate Survey – Nederland, 2004

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van microfilm, fotokopie of op welke andere wijze ook, noch is het toegestaan om gegevens uit verspreidingskaarten, tabellen en grafieken uit het boek te gebruiken ten behoeve van expertsystemen of databases, anders dan voor intern en niet-commercieel gebruik, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm, or any other means, nor is it permitted to use data taken from maps, tables or graphs in the book for use in commercial databases or expertise software, without written permission from the publisher.

© Tekeningen: Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis en J. de Rond (zie overzicht in bijlage 4)

Gelieve het boek als volgt te citeren: / *Please cite this book as follows:*

Peeters, T.M.J., C. van Achterberg, W.R.B. Heitmans, W.F. Klein, V. Lefeber, A.J. van Loon, A.A. Mabelis, H. Nieuwenhuijsen, M. Reemer, J. de Rond, J. Smit, H.H.W. Velthuis, 2004. De wespen en mieren van Nederland (Hymenoptera: Aculeata). – Nederlandse Fauna 6. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, Leiden, KNNV Uitgeverij, Utrecht & European Invertebrate Survey – Nederland, Leiden.

Dit boek kwam tot stand met een financiële subsidie van:

Prins Bernhard Cultuurfonds en de door het Cultuurfonds beheerde Barbara Eveline Keuning Fonds en Juncus Porzana Delichon Fonds;

Uytenboogaart-Eliassen Stichting.

Het verspreidingsonderzoek waarop dit boek gebaseerd is werd mede gefinancierd door:

Prins Bernhard Cultuurfonds.

Distributie

KNNV Uitgeverij
Postbus 19320
3501 DH Utrecht
tel.: 030 - 233 35 44
fax: 030 - 236 89 07
e-mail: info@knnvuitgeverij.nl

Papier binnenwerk: Hello Silk 115 g/m²
Druk: Drukkerij Groen, Leiden

VOORWOORD

Naturalis rekent het tot haar taak door onderzoek kennis te vergaren over de natuur en deze aan anderen beschikbaar te stellen. Soms gebeurt dat door fraaie tentoonstellingen. Vaak ook worden wetenschappelijke onderzoeksresultaten naar het publiek vertaald via boeken of artikelen. In het algemeen is de kennis over de natuur bij de bevolking niet groot. En we kennen het gezegde: onbekend maakt onbemind. Wel is de ervaring, dat hoe groter of spectaculairder de dieren of planten zijn, des te meer de belangstelling toeneemt. Dat is dus het noodlot van wespen en mieren. Klein en schijnbaar onbetekend. Bovendien worden de paar soorten die iedereen wel kent nu niet bepaald gezien als aaibare en vriendelijke ambassadeurs die uitnodigen tot een nadere kennismaking. *De wesp* en *de mier* roepen bij het brede publiek eerder ergernis of afschuw op vanwege associatie met pijn, jeuk of erger.

Gelukkig zijn er wel mensen die op verkenningstocht willen gaan, zoals de schrijvers van dit boek. Zij weten dat *de wesp* en *de mier* eigenlijk niet bestaan en dat slechts een kleine minderheid van de 469 Nederlandse soorten wespen en mieren hinderlijk zijn. Zij hebben ontdekt hoe nuttig, vaak oogstrelend mooi en volkomen onschadelijk deze diertjes zijn. Een fascinerende groep insecten die iedereen kan verbazen door hun buitengewoon interessante levenswijzen en hun vaak bizarre verschijningsvormen.

Wespen en mieren vormen een niet onbelangrijk deel van de Nederlandse biodiversiteit. Daarmee zijn zij van grote betekenis voor de instandhouding van onze toch al zo bedreigde natuur. Ook die hinderlijke 'limonadewespen' en prikkende rode bosmieren. Uit de analyses blijkt dat bij alle families van wespen en mieren het aantal soorten verminderd is. Sommige soorten zijn uit ons land verdwenen. Toename zien we bij enkele zogenaamde cultuurvolgers die weinig specifieke eisen aan hun omgeving stellen, of soorten die door het warmer wordende klimaat hun leefgebied vanuit het zuiden uitbreiden.

Het herkennen en vastleggen van de verspreiding over Nederland van alle soorten is een enorme taak. Daarvoor is, naast de professionele entomologen, een grote groep enthousiaste vrijwilligers beschikbaar, die dit zonder enige geldelijke vergoeding doen. Zij verdienen veel lof.

Met de door hen geleverde gegevens kan bijvoorbeeld het overheids-natuur- en milieubeleid getoetst worden. Dit boek geeft een historisch en ecologisch overzicht van de kennis, die over wespen en mieren beschikbaar is. Het informeert de lezer over de verspreiding, taxonomie, herkenning, bedreiging en bescherming van deze dieren. Zodat ze bemind en beschermd worden in plaats van verguisd en vergeten.

Dit is het zesde deel in de serie Nederlandse Fauna. Wederom een prestatie van formaat, waar de schrijvers en andere betrokkenen trots op mogen zijn. De Raad van Toezicht van Naturalis is dat ook!

Hans Dijkstal, voorzitter Raad van Toezicht Naturalis

Louise Vet, lid Raad van Toezicht Naturalis

INHOUDSOPGAVE

HOOFDSTUK 1 INLEIDING	9	Het conflict tussen koningin en werksters	114
Opzet van het boek	9	Andere sociale insecten	116
De auteurs	10		
Dankwoord	11		
HOOFDSTUK 2 HISTORIE VAN DE WESPEN- EN MIERENSTUDIE	13	HOOFDSTUK 8 HERKOMST, OPSLAG EN BEWERKING VAN GEGEVENS	119
Wespen- en mierenstudie buiten Nederland	13	Herkomst gegevens	119
Wespenstudie in Nederland	15	Databestand	120
Mierenstudie in Nederland	16	Bewerking	122
HOOFDSTUK 3 NAAMGEVING, VERWANTSCHAPPEN EN DIVERSITEIT	19	HOOFDSTUK 9 WESPEN EN MIEREN IN ZEVEN REGIO'S	123
Naamgeving	19	Overzicht van de fauna	123
Verwantschappen	20	Verspreiding over landschapsregio's	125
Diversiteit	21	HOOFDSTUK 10 VERANDERINGEN IN DE WESPEN- EN MIERENFAUNA	133
Naamlijst van de Nederlandse Aculeata	22	Algemeen	133
HOOFDSTUK 4 LICHAAMSBOUW EN DETERMINATIE	33	Veranderingen in de wespenfauna	133
Lichaamsbouw	33	Veranderingen in de mierenfauna	137
Determinatietabel	35	HOOFDSTUK 11 WESPEN EN MIEREN EN NATUURBEHEER	139
Determinatietabel tot de (sub)families van de Nederlandse Aculeata	36	Inleiding	139
Determinatietabellen tot de genera van de Nederlandse Aculeata (m.u.v. de bijen)	43	Wespenhabitats	140
Bethylidae (Platkopwespen)	43	Mierenhabitats	141
Chrysididae (goudwespen)	45	Bedreiging	142
Dryinidae (tangwespen)	47	Beheer	142
Embolemidae (peerkopwespen)	49	Toekomstperspectief	146
Formicidae (mieren)	50	HOOFDSTUK 12 WESPEN EN MIEREN ONDERZOEKEN	147
Mutillidae-Mutillinae (mierwespen)	56	Faunistisch onderzoek	147
Pompilidae (spinnendoders)	56	Gedragsonderzoek	149
Tiphiidae (keverdoders)	61	Ecologisch onderzoek	149
Sapygidae (knotswespen)	61	Taxonomisch onderzoek	152
Vespidae (plooiwleugelwespen)	62	Praktische zaken	153
Sphecidae (langsteelgraafwespen)	66	HOOFDSTUK 13 DE SOORTEN	157
Crabronidae (graafwespen)	66	Inleiding	157
HOOFDSTUK 5 BIOLOGIE VAN WESPEN	75	Bethylidae – platkopwespen	158
Voortplanting en ontwikkeling	75	Chrysididae – goudwespen	171
Voedsel	78	Dryinidae – tangwespen	201
Nestbouw	84	Embolemidae – peerkopwespen	225
Relaties met andere organismen	89	Formicidae – mieren	227
HOOFDSTUK 6 BIOLOGIE VAN MIEREN	97	Mutillidae – mierwespen	264
Voortplanting en ontwikkeling	97	Sapygidae – knotswespen	268
Nesten	99	Tiphiidae –keverdoders	271
Voedsel	101	Pompilidae –spinnendoders	275
Relaties met andere dieren	102	Vespidae – plooiwleugelwespen	311
HOOFDSTUK 7 VAN SOLITAIR NAAR SOCIAAL	107	Ampulicidae – kakkerlakwespen	345
Inleiding	107	Sphecidae - langsteelgraafwespen	349
Niveaus van socialiteit	107	Crabronidae – graafwespen	356
Hoe is socialiteit ontstaan?	110	HOOFDSTUK 14 VERKLARENDE WOORDENLIJST	431
Waarom is socialiteit ontstaan?	112	HOOFDSTUK 15 LITERATUUR	435

HOOFDSTUK 16 SUMMARY	461	• Laagveengebied (tabel 8-10)	475
BIJLAGEN	463	• Rivierengebied (tabel 11-14)	476
1 Medewerkers en bewerkte openbare collecties	463	• Binnenlandse zandgronden (tabel 15-18)	477
2a Statustabel wespen	465	• Krijt- en lössgebied (tabel 19-22)	480
2b Statustabel mieren	471	• Stedelijk gebied (tabel 23-25)	482
3 Meest verbreide en kenmerkende soorten per regio	473	4 Verantwoording van de illustraties	483
• Duinen (tabel 1-4)	473	INDEX	485
• Zeekleigebied (tabel 5-7)	474		

